

ŞƏKİ RAYONUNDA İŞLƏNƏN ANTROPONİMLƏR, HİDRONİMLƏR VƏ ONLARIN TƏSNİFİ

Antroponim onomastikanın əsas şöbələrindən biridir. Şəxs adı, soyadı, ata adı, təxəllüs, ləqəbləri öyrənənir. Antroponimlərin müxtəlif növləri mövcuddur. Onun dialektal, fərdi, ədəbi, real və.s növləri var [1, s. 35]. İlk növbədə biz şəxsin adı haqqında danışa bilərik. Ad insana doğulduğu anda öz valideynləri, yaxınları tərəfindən verilir. Daha sonra dövlət idarələrində həmin ad rəsmiləşdirilir. Ad qoyma ənənəsi bizə yad deyil. Hətta biz "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanına da fikir versək görürük ki, ad qoyma necə də vacib, əhəmiyyətli bir haldır [2, s. 290]. Şəxs adlarını biz qadın və kişi adları olmaqla iki qrupa ayıra bilərik:

1. Kişi adları: Vahid, Səməd, Yusif və s. 2. Qadın adları: Mehri, Minayə və.s

Adları mənalarına görə aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər: 1. Görkəmli və məşhur şəxsiyyətlərin adı ilə bağlı adlar. 2. Ənənəvi adlar. 3. Bitki adı ilə bağlı olan adlar. 4. Göy cisimləri ilə bağlı olan adlar. 5. Yer adları ilə bağlı adlar. 6. Quş adları ilə bağlı adlar. 7. Heyvan adları ilə bağlı adlar və s. misal göstərə bilərik.

Familiya. Şəxs adlarından sonra ikinci yerdə duran familiyalar [1, s. 36]. Soyadlarının yaranması aşağıdakı hallarda mövcud olur: 1. Şəxs adı ilə bağlı. 2. Tayfa, qəbilə adı ilə bağlı. 3. Yer adları ilə bağlı yaranan soyadlar.

Soyad anlayışı ümumiyyətlə, dünya xalqlarının da dilində sonradan yaranmışdır. Mənbələr göstərir ki, XI əsrdən yaranmağa başlayıb. Azərbaycan dilçiliyində isə XIX əsrdən etibarən təşəkkül tapıb. Şəkildə işlənən qadın və kişi soyadlarında da müəyyən bir fərqlər yoxdur. Kişi familiyaları. -lı, -li, -lu, -lü: Məhərrəmli, Talıblı; -ov, -yev: Əhmədov, Qasımov; -zadə: Hacızadə, Əlizadə; -ski: Şəkiniski, Şuşiniski

Qadın familiyaları. Qadın familiyaları elə kişi familiyaları kimidir. -ov, -yev, -zadə, -ski şəkilçilərinə -a, -ya şəkilçiləri artırmaqla qadın familiyalarını yaratmaq olar. Məsələn: Şıxlınıski, Məmmədova, Şıxlınıskaya və s. İ.Z.Hacıyev köməkçi adları təsnif etmişdir. Köməkçi adlara ləqəbləri, titulları, fəxri adları, peşə adlarını və.s aid etmişdirlər. A.Qurbanov, Z.Verdievə, Aydın Paşa və s. köməkçi ad kateqoriyasının geniş olduğunu izah etmişdir. Familiyalar iki funksiyanı yerinə yetirir: 1. Nəslin tarixliliyini göstərir. Onun adını tarix boyu qoruyub saxlayır. 2. Bir ailəni digərlərindən fərqləndirir.

Təxəllüs. Antroponimlərin bir növü də təxəllüslərdir. Təxəllüslərin fərqi budur ki, onlar sonradan qazanılır. Şəxsin ictimai, ədəbi fəaliyyəti prosesində meydana gəlir. Bəzən təxəllüs şəxsin özü tərəfindən seçilir [2, s.39]. Bəzən isə ona digər şəxslər tərəfindən verilir. Təxəllüslər daha çox toponim, zoonim və kədar, sevinc ifadə edən sözlərdən ibarət olur. Şəkildə təxəllüslərin sayı elə də çox deyil. Məsələn: Molla Cuma " İsmi pünhan" təxəllüsü ilə, Hacı Çələbi xanın nəvəsi Məhəmməd Hüseyin xan " Müştəq" təxəllüsü ilə. Köməkçi adlardan biri olan " ləqəb" sözü bəzən "ayama" kimi də işlənir. Ancaq ləqəb daha geniş anlayışı ifadə edir. Bəzən onlar sinonim kimi də işlənir. Ləqəblərin verilməsi də birdən baş vermir. Hansısa bir hadisə ilə bağlı, peşə ilə, sənət ilə bağlı, şəxsin xarici görünüşü və.s ilə bağlı yaranır [4, s. 4]. Ləqəblərin meydana gəlməsinin iki səbəbi vardır:

1. Ləqəblərin yaranması şəxsin özü ilə bağlı olur. Onun bir xüsusiyyəti onu digərlərindən fərqləndirir. Məsələn: Qızıl Hikmət, Kişi Səlim, Daxdax Yusif, Xıx Roza, Es Bəkir və s.

2. Ləqəblərin yaranmasının ikinci səbəbi isə başqalarının həmin şəxsə münasibətidir [4, s. 3-4]. İnsanlar şəxsin diqqət çəkən bir xüsusiyyətini tapır və onu uyğun ifadələrlə adlandırırlar. Məsələn: Qoçu İsa, Dekan Əli, Yetim Fərrux, Təftiş Abbas, Yekəburun Allahyar və s.

Z.Sadiqov ilk dəfə olaraq ləqəbləri müxtəlif cür təsnif etmişdir. Yaranma üsulları, yaranma səbəbləri, leksik mənaları və.s görə qruplaşdırmaq olar:

1. Şəxsin peşəsi, sənəti, məşğuliyyəti ilə bağlı olan ləqəblər. 2. Şəxsin xarici görkəmi ilə bağlı yaranan ləqəblər. 3. Şəxsin tipik xüsusiyyətləri ilə bağlı yaranan ləqəblər. Ləqəbləri ümumi olaraq aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər:

1. Şəxsin köklüyü, arıqlığı və zəifliyi ilə əlaqədar ləqəblər.

2. Əli, qolu, qıçı, ayağı, bədəni ilə əlaqədar ləqəblər.

3. Üzü, saqqalı, bıığı, burnu, qulağı, ağızı, dişi, gözü, boğazı, boyu ilə əlaqədar olan ləqəblər.

4. Şəxsin rəngi ilə əlaqədar yaranmış ləqəblər.

Bəzi kişi və nəsil ləqəbləri haqqında

1.Şaaqəfdi Söyün- Bu ləqəb kəndlərin birində yaşayan Söyün adlı varlı bir kişi haqqında işlədilib. Qonşu uşağını işlədib və ona pul verib. Pul qəf-saxta, şaa- 5 qəpik olub. Uşaq daha sonra bilib ki, pul saxtadır və gətirib pulu qaytarıb." Şaa qəfdi" deyib. Həmin gündən Söyün kişinin adı Şaaqəfdi Söyün qalıb.

2.Baddı- Buddu Hacıbala- O " baddı- buddu" satdığına görə adı elə o gündən belə adlanıb.

3.Törə Salam- Salam adlı bir kişinin boyu balaca, gödək olduğu üçün belə adlanıb, ona " törə" adını verib.

4. Maşaq İsfəndiyar. Bu ləqəb İsfəndiyarın gözləri maşaq gözü kimi parıldadığı üçün ona verilən bir ləqəb idi. Şəkililər onun lətifələrini əzbər bilirdilər. Çox hazırcavab, dərin yumor hissi olan biri idi.Şəkililər də ona bir növ borclu qalmaqala pna bu adı veriblər.

5.Təzəpapa İsfəndiyar. Şəki şəhərində Qışlaq adlanan hissədə yaşayıb. Kasıb bit ailədə böyüyüb. Gənc yaşlarında ailə qursa da, həyat yoldaşı tez rəhmətə gedib. Ancaq qocalana yaxın yeni ailə həyatı qurub. Ona " təzəpapa" ləqəbini veriblər.

6. Faraşlar. Onlar da Qışlaq hissədə yaşayırdılar. Çox erkən vaxt qalxdıqları üçün onlara " faraşlar" ləqəbini vermişdilər.

⁷⁵ Sumqayıt Dövlət Universitetinin magistrantı. babayevaturkan1@gmail.com

7. Saqqızlar. Böyük bir nəslə aid ləqəbdir. Bu ləqəb ilk olaraq Süleyman kişiyyə aid edilmişdir. O çox qonaqpərvər, xeyirxah, əliaçıq bir kişi olmuşdur. Hər kəsi qonaq aparmağa səy göstərirdi. Sanki saqqız olub yapışmışdı. Bəzən ona "məsnəki saqqız" da deyirdilər. "Əla saqqız" mənasını ifadə edir. Hətta onun oğulları, nəvələri də "saqqız oğlu" ləqəbləri ilə tanınırlar.

8. Süddülər. Bu ləqəbdə böyük bir nəslə aiddir. Onlar da Qışlaqda yaşayırlar. 2 saylı baramaçan fabrikinin elə yaxınlığındadırlar. Bu ləqəbin meydana gəlməsi haqqında Rəcəb dayının oğlu məlumat vermişdir. O, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetində müəllim işləyir. Təbriz Süleymanov belə deyir:

- Keçmişdə baramaçan fabriki babama məxsus olmuşdur. Baramaçmaq ziyanlı, zərərli bir iş olmuşdur. Ona görə də işçilərin sağlamlığına zərər gəlməməsi üçün onlara hər gün süd verirdilər. Buna görə də bizə "süddülər" deyirlər.

9. Ətəyinə daş yığanlar. Bu ləqəb Bəxtiyar Vahabzadənin aid olduğu nəslin ləqəbidir. Onlar çox arıq olduğu üçün onlara "sısqa" ləqəbini də verirdilər. Bəxtiyar Vahabzadə özü də söyləyirdi. Arıq, zəif olduqları üçün guya külək onları yığmasın deyə ətəklərinə daş yığarlarmış. Elə nəslin ləqəbi də buradan gəlib.

10. Qızılönülər. Bu nəsləndən olan Akif Nəcəfov belə bir məlumat vermişdir ki, onun babası Ələsgər kişi zahiri cəhətdən ucaboy, qırmızı sifətli bir kişi idi. Onu həmişə insanlar qızılönülərə bənzədirdilər. Ona görə də onlara "qızılönülər" ləqəbi verilmişdir.

Hidronimlər. Onomastik vahidlərin bir qismini də hidronimlər təşkil edir. Hidronim yunan sözü olub, hidro- su və onoma -ad sözlərinin birləşməsindən yaranmışdır. Su obyektlərinin adını bildirən sözləri boz hidronimlər adlandıracağıq. Şəki ərazisində də hidronimlərə, onun müxtəlif tiplərinə aid nümunələr mövcuddur. Hidronimlərə aiddir: Okean, dəniz, körfəz, port, liman, bulaq, göl, arx, şalələ, su anbarı və.s aiddir. Azərbaycan onomastikasında hidronimlər hələ tam olaraq sistem şəklində öyrənilməmişdir. Tam tədqiq olunmamışdır. Ancaq bəzi hidronimlərin mənşəyi hələ də tam olaraq öyrənilməmişdir. Onların mənşəyi haqqında tam məlumat əldə edilməmişdir. [3, s.250] Xalq arasında müəyyən rəvayətlər mövcuddur. Bütün hidronimlərin özünəməxsus qanunauyğunluqları mövcuddur. Ümumi olaraq hidronimlər iki variantda tədqiqatə cəlb edilir:

1. Toponimlərin bir növü kimi

2. Ayrıca onomastik vahid kimi

Şəkiyə aid olan hidronimlərin bəzilərinin mənşəyi daha qədimlərlə bağlıdır. Onların tarixi uzaq keçmişlə bağlıdır. Bu da insanların həyat tərzini və şəraitini ilə bağlıdır. Şəki rayonunda işlənən hidronimlərə çay, göl, bulaq, arx, kanal və.s adlarını aid edəcəyik [3, s. 251].

Hidronimlər özləri müxtəlif cür təsnif edəcəyik:

1. Antropohidronimlər. Antropotoponimlər insan adları ilə bağlı olaraq yaranan su obyektlərinin adını bildirir. Bunlara aşağıdakıları misal göstərə bilərik: Həmid bulağı, Hümət bulağı, Qaraqız bulağı, Şərif bulağı, Mehdi bulağı, Sona bulağı, Qasım bulağı, Hacı Fərhad bulağı, İsgəndər bulağı, Camal bulağı və.s

2. Fitohidronimlər. Bitki adları ilə bağlı yaranan hidronimlər aiddir.

Narlı bulaq, Armutlu bulaq, Güllü bulaq, Dibçək bulaq, Nərgiz bulaq, İncilli bulaq, Söyüdlü bulaq, Calğalı bulaq, Çiçəkli bulaq, Qozlu bulaq, Əncirli bulaq və.s

3. Zoohidronimlər. Heyvan və quş adları əsasında yaranan hidronimlər.

Atlar bulağı, Ceyran bulağı, Qaratoyuq bulağı, Donuz bulağı, Quzu bulağı

4. Suyun dadı, tərzi, istiliyi və soyuqluğuna görə verilən adlar.

Şor bulaq, Şirin bulaq, Duzlu bulaq, İstismə bulağı, Soyuq bulaq, Buzlu bulaq

5. Topohidronimlər. Yer adları ilə bağlı yaranmış hidronimlərdir.

Aydın bulaq, Qırx bulaq, Şirin bulaq, Daş bulaq və.s.

Nəticə. Şəki rayonunda antroponimlər geniş şəkildə yayılıb. Onların tədqiqi zamanı maraqlı məqamlarla tanış olduq. Antroponimlərə aid olan şəxs adı, ləqəblər, təxəllüslər və fəsilələr müxtəlif qruplara üzrə təsnif edilir. Şəxs adları qadın və kişi adları olmaqla 2 qrupa ayrılır. Şəxs adları da mənalarına görə müxtəlif qruplara ayrılır. Ləqəblər antroponimlər içərisində xüsusi yer tutur. Z. Sadıqov bu sahədə xeyli işlər görmüşdür. Fəsilələrində özünəməxsus əlamətləri var. Onlar müəyyən şəkildə vasitəsilə düzəlir. Fəsilələr qadın və kişi fəsilələri olmaqla 2 qrupa ayrılır. Hidronimlər su obyektlərinin adını ifadə edir. Müxtəlif növləri mövcuddur.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Qurbanov A. Azərbaycan onomologiyasının əsasları. II cild. Bakı, 2019, 300 s.

2. Bayramov A. Azərbaycan Onomastikası. Bakı, 2015, 320 s.

3. Xəlilov B. Leksikologiya. Bakı: Zərdabi LTD, 2015, 444 s.

4. <https://az.m.wikipedia.org/wiki/L%C9%99q%C9%99b>

Açar sözlər: Şəkiyə aid antroponimlər, ləqəb, təxəllüs, hidronimlər

Keywords: Sheki anthroponyms, nicknames, nicknames, hydronyms

Ключевые слова: шекинские антропонимы, клички, прозвища, гидронимы

SUMMARY

Anthroponyms are widespread in the Sheki region. We got acquainted with interesting points during their research. Personal names, nicknames, nicknames and surnames belonging to anthroponyms are classified into different groups. Personal names are divided into 2 groups, female and male names. Personal names are also divided into different groups according to their

meanings. Nicknames have a special place among anthroponyms. Z.Sadigov has done a lot in this area. Their surnames have their own characteristics. They are corrected through certain suffixes. Surnames are divided into 2 groups, female and male surnames. Hydronyms refer to the names of water bodies. There are different types.

РЕЗЮМЕ

Антропонимы широко распространены в Шекинском районе. В ходе их исследования мы познакомились с интересными моментами. Личные имена, псевдонимы, псевдонимы и фамилии, принадлежащие к антропонимам, подразделяются на разные группы. Личные имена делятся на 2 группы: женские и мужские имена. Личные имена также делятся на разные группы в зависимости от их значения, а среди антропонимов особое место занимают псевдонимы. З. Садыгов много сделал в этом направлении. Их фамилии имеют свои особенности. Они исправляются с помощью определенных суффиксов. Фамилии делятся на 2 группы, женские и мужские фамилии. Гидронимы относятся к названиям водоемов. Есть разные виды.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova